

u Šapcu, Narodnom muzeju u Leskovcu, Narodnom muzeju Toplice i Muzeju u Smederevu). Autor, nažalost, nije konsultovao građu Bezbednosno-informativne agencije dostupnu u Arhivu Srbije i Istorijskom arhivu Beograda. U ovim ustanovama pohranjeni su brojni izvori, pogotovo elaborati Milisava Grujića, koji bi doprineli boljem razumevanju teme istraživanja. Nedostatak ove građe, međutim, ne predstavlja nepremostivu prepreku.

Delo je pomalo atipično organizovano, jer pored predgovora, uvoda, zaključka, indeksa i spiska izvora i literature ima 13 neravnomernih poglavlja, od kojih neka imaju svega tri stranice, a dva poglavlja više od 100 strana. Takođe, autor se nije držao jasnog organizacionog principa prilikom pisanja knjige. Tako je izlaganje na prvih 260 strana podeljeno po organizacionim jedinicama SDK (odredima, kasnije bataljonima i pukovima), pri čemu je svakom od delova posvećeno posebno potpoglavlje. Nakon toga nižu se poglavlja u kojima autor tretira SDK u celini (aktivnost dobrovoljačkih jedinica u Sremu, plan o objedinjavanju nacionalnih snaga u Sloveniji), poglavlja u kojima piše o nekoliko pukova SDK (akcije drugog, trećeg i četvrtog puka SDK od 11. aprila do 1. maja 1945) i poglavlja u kojima se autor bavi opštim pitanjima odnosa SDK prema nekoj od zaraćenih strana (SDK i general Milan Nedić, SDK i ravnogorski pokret). Ovakva struktura u izvesnom smislu otežava čitanje i izlaganje se na momente teško prati.

Nedostaci knjige se, međutim, mogu posmatrati i kao njene prednosti shodno uglu gledanja. Primera radi, knjiga je apsolutno lišena šireg konteksta dešavanja u okupiranoj Srbiji, ali je upravo to omogućilo autoru da veoma detaljno uđe u organizacioni sastav SDK i opiše borbe u kojima je učestvovao. Nedostatak konteksta ilustruje i uvod od svega pet stranica, kao i to da se druge zaraćene strane pominju samo kada se opisuje neka od borbi SDK. S druge strane, autor je dao iscrpan prikaz komandnog kadra SDK, kao i opis svih značajnijih bitaka i čarki koje su vođene. Opisi su najčešće praćeni spiskovima poginulih i ranjenih dobrovoljaca. Imenski registar omogućava čitaocu da pronađe podatke o službi i eventualnom ranjavanju ili pogibiji nekog od pripadnika SDK.

Najveći domet knjige jeste to što je Perić na ubedljiv način pokazao koliko je saradnja između SDK i JVuO u Srbiji bila iznuđena prilikama i u svojoj srži iluzorna. Iz izlaganja

se može shvatiti koliko je duboko bilo nepoverenje između ove dve formacije. Antikomunizam, koji su i jedni i drugi delili, nije mogao da ih spoji do kraja, niti da ih privoli na istinsku saradnju. Takođe, autor je ispravno istakao značaj verskog faktora u Srpskom dobrovoljačkom korpusu. U studiji su opisane aktivnosti sveštenika i bogoslova (listom predratnih članova Zbora) koji su prišli SDK.

Studiji, nažalost, nedostaje poglavlje Srpski dobrovoljački korpus i Jevreji, u kojem bi se na osnovu arhivskih izvora dao odgovor na do danas kontroverzno pitanje o ulozi SDK kao i drugih kolaboracionističkih organa u Holokaustu u okupiranoj Srbiji. Takođe, autor na momente previše „veruje“ zboraškoj publicistici, što dovodi do kontroverznih zaključaka. Sledeći Borivoja Karapandžića, primera radi, on preuveličava značaj kontakata koji su pred sam kraj rata ostvareni sa generalom Vlasovom, navodeći da je postignut zajednički dogovor o borbi u Sloveniji. Međutim, general Mušicki je na saslušanju demantovao takve tvrdnje, rekavši da je ta epizoda imala samo „jeftin propagandni značaj i karakter“ (Zapisnik sa saslušanja Koste Mušickog 16. 2. 1946, Istorijski arhiv Beograda). Uz to, ponovno izdanje ove studije zahtevalo bi ozbiljniju lekturu, zbog velikog broja ortografskih grešaka.

Posmatrano u celini studija Slaviše Perića, uprkos navedenim nedostacima, predstavlja doprinos istraživanju Srpskog dobrovoljačkog korpusa i čini nezaobilazno štivo za istraživače istorije kolaboracije u Srbiji i širu javnost zainteresovanu za ovu tematiku.

Rastko Lompar

Милорад Екмечић, ПЕЧАТ МИЛЮРАДА ЕКМЕЧИЋА, Београд, Новости, 2018, 269.

U izdanju Novosti u velikom tiražu objavljena je knjiga *Pečat Milorada Ekmečića*. U knjizi se posle predgovora Emira Kusturice nalazi poglavlje „Srbi u agoniji Federativne Jugoslavije 1945–1992“ u potpunosti preuzeto iz kapitalnog dela *Dugo kretanje između klanja i oranja: istorija Srba u novom veku 1492–1992*. Odabir Kusturice za predgovor svakako nije išao linijom stručnosti, već linijom politike. Takođe, treba imati u vidu i uticaj na tiraž koje Kusturićino ime kao pisca predgovora sa sobom nosi.

U vrtlogu istorijskih zbivanja, čiji ne samo da je bio istraživač i posmatrač već i akter,

Ekmečić je retko izlazio u javnost i davao intervjue. Upravo ti retki intervjui ne slučajno dati „Novostima“ i „Pečatu“, kao i govor prilikom uručivanja priznanja „Pečat vremena“, čine osnovu ove knjige. Kroz ukupno 11 intervjua i jedan govor prepliću se istorija, sadašnjost ali i polemike oko budućnosti.

Uzimajući u obzir reči Lisjena Fevra da „nema istorije bez istoričara“, ovako sabrane intervjue treba sagledati kao značajan izvor za analiziranje celokupnog dela Milorada Ekmečića. Istoričar čije sinteze spadaju u najčitanija dela i koji je obeležio srpsku historiografiju 20. veka svakako zavređuje pažnju. Smatramo da je potrebno ne samo pisati istoriju već sagledavati, kritikovati i premeravati značajne istoričare i njihova dela s obzirom da su ona uticala na formiranje istorijske svesti njihovih mnogobrojnih čitača. Osim toga, samo kritikom predašnjeg historiografija može napredovati i oslonjena na ramena svojih velikana njih same mora prevazići. S te strane, intervjui pružaju jedinstvenu priliku da se zaviri u ideje istoričara, ideje čija refleksija se ogleda u njegovim kapitalnim delima.

U intervjui Ekmečić direktno iznosi svoje ideološke stavove, time nam olakšava njihovo sagledavanje i pruža nove dublje okvire za razumevanje njegovih dela. Tako, na pomen Ukrajine ne propušta da napomene kako je ona plod Crvenog oktobra i da je njen prvobitan naziv bio Malorusija. Odlazi i korak dalje i direktno navodi kako „Reč Ukrajina nije etnički pojam, niti postoji nacija pod tim imenom“. Neskriveno rusofilski orijentisan ulogu Rusije, istorijski, geostrateški ali i duhovno vidi u bliskoj vezi sa Srbijom. S druge strane, SAD naziva „najmilitarizovanijim društvom na svetu“ a državu karakteriše kao „najpolicijsku“ čijih bi se metoda i Staljin postideo. Odlazi i dalje, navodi da je svet posle 1914. godine odevanje, brzu hranu i homoseksualizam usvojio upravo od SAD. Evropsku uniju poetično vidi kao „tastaturu kompjutera po kojem plešu američki prsti“.

Stavovi odlaze u ekstrem kada eksplicitno navodi da za „Ameriku srbofobija je isto što je antisemitizam bio za naciste“.

Po pitanju religije i politike Ekmečić zadržava svoju karakterističnu oštrinu, ali i ovde odlazi korak dalje. Rimokatoličku crkvu karakteriše kao nekad „filofašističku“ a danas „filoameričku“ i kao takvu jedan od ključnih instrumenata spoljne politike SAD. Na jugoslovenskom prostoru ostaje na predašnjem mišljenju i religiju vidi kao vododelnicu nacije

s tim da sada upozorava na pojavu neoosmanizma. Kao fundament za razumevanje ovog ekspanzivnog fenomena preporučuje knjigu Alije Izetbegovića *Islam između istoka i zapada* za koju navodi da je začela proces pretvaranja plodnog tla za dalji prodor neoosmanizma na ovim prostorima.

Od istoričara Ekmečić izdvaja Frica Fišera i uz njega Andreja Mitrovića kao našeg najboljeg poznavaoa Fišerovih dela i nemačke istorijske nauke uopšte. Ipak, ne preza da kritikuje njihova dela. Zanimljivo, navodi da je historiografija za vreme socijalizma bila u „boljim političkim i duhovnim uslovima“ nego današnja historiografija koju karakteriše kao „dodatak izvozu demokratije“.

Autor nam pruža i dublje uvide u svoje ideološko opredeljenje. Navodi da je poklonik Džona Greja, „najvećeg živog britanskog filozofa“, kako ga sam naziva, i naročito izdvaja njegovo delo *Crna misa: Apokaliptična religija i smrt utopije* (*Black Mass: Apocalyptic Religion and the Death of Utopia*). Kritičar neoliberalizma i zapadnjačke škole mišljenja, Grej se pozicionirao kao jedan od ključnih kritičara humanizma. U domenu istorije, Grej ne zastupa progres već ciklično kretanje koje je dominantno determinisano ljudskom prirodom. Na toj liniji, progresivni „projekti“, kako ih sam imenuje, poput fašizma, komunizma i „globalnog demokratskog kapitalizma“ vodili su samo u nepotrebnu patnju i istorija se vraćala svojoj cikličnoj putanji. Na toj putanji ključna determinanta je „agnostički liberalizam“ koji podrazumeva društvo konflikta, koje u najboljem slučaju može dostići specifičnu konfliktnu ravnotežu.

Nažalost, Ekmečićev kompleksan odnos prema socijalizmu ovom knjigom ne biva naročito jasniji, ni uzimanjem u obzir ideologije Džona Greja. Na svojoj prepoznatljivoj liniji autor je kritičan prema socijalističkoj Jugoslaviji, ali isto tako kritikuje Regana i neoliberalizam. Stabilnost vidi tek vraćanjem socijalne države i ne dozvoljava da se socijalizam naziva tiranijom navodeći da to mogu „samo bivši fašisti“.

U slučaju sagledavanja Ekmečićevih dela, značajno je imati u vidu i lično iskustvo istoričara. Te fragmente iznosi u intervjuu gde navodi da su mu otac i deda bili kmetovi na posedu muslimanskog bega, kao i da je u ratu izgubio 67 Ekmečića: od najmlađeg (4 meseca) do najstarijeg (77 godina). Sam autor dva puta je bio na ivici smrti. Uz navedeno svakako treba imati u vidu i poznije političko aktiviranje i ulogu u političkom životu Republike Srpske o

čemu, nažalost, u intervjuima nema značajnih refleksija. Istina, na kraju knjige nalazi se biografija koja pokriva i „sarajevske dane“ istoričara i političara, ali nepotpisana i bez navođenja izvora i samim tim nepouzdana.

Sve navedene fragmente knjige *Pečat Milorada Ekmečića* treba posmatrati kao značajan uvid u lik i delo autora. Dalji razvoj historiografije svakako će voditi ka premeravanju i kritici predašnjih velikana, među kojima se zasigurno nalazi i Milorad Ekmečić, a ovakvo delo treba sagledati pre svega kao značajan istorijski izvor za to istraživanje. Sam autor na pitanje kako vidi budućnost svoje knjige (*Dugo kretanje između klanja i oranja: istorija Srba u novom veku 1492–1992*) navodi da očekuje sudbinu koju deli svako naučno ostvarenje – njeno prevazilaženje. Za dublje razumevanje njenog autora knjiga *Pečat Milorada Ekmečića* je nezaobilazna literatura.

Nikola Mijatov

Тома Миленковић, ПОЛИТИЧКА ЕМИГРАЦИЈА ИЗ БУГАРСКЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1923–1944, Београд, Институт за савремену историју, 2018, 510.

Bugarska politička emigracija u Kraljevini SHS/Jugoslaviji posle 1923. predstavlja samo jednu od niza nedovoljno istraženih tema u jugoslovensko-bugarskim odnosima. Nastala kao posledica dva krupna događaja u bugarskoj istoriji: devetojanskog prevrata i septembarskog ustanka 1923, ova emigracija je igrala važnu ulogu u odnosima dveju kraljevina. Upravo knjiga Tome Milenkovića *Politička emigracija iz Bugarske u Jugoslaviji 1923–1944* pokušava da rasvetli malo poznate činjenice iz života emigranata, njihovog broja, ideološke opredeljenosti, delovanja, međusobnih sukoba itd. Sam autor, međutim, u predgovoru navodi da knjiga „nije kompletna“, što objašnjava nedostatkom prvorazrednih jugoslovenskih izvora, kao i nemogućnošću korišćenja građe bugarske i britanske provenijencije u svoje vreme (osamdesetih godina 20. veka).

Knjiga se sastoji od predgovora, „uvodnih objašnjenja“, 15 hronološko-tematskih celina i pogovora. U uvodnim izlaganjima, Milenković najpre objašnjava termin „politička emigracija“ praveći razliku između „ekonomske emigracije“ iz Bugarske (sezonski radnici, posebno baštovani) koja je takođe postojala u međuratnom periodu. Zatim daje kratku predistoriju

političke emigracije osvrćući se na često prebegavanje Srba i Bugara, s jedne na drugu stranu, tokom turbulentnih godina 19. veka. Posebno naglašava povezanost i prijateljske odnose srpskih i bugarskih socijalističkih pokreta i pomoć bugarskih „tesnih“ socijalista i zemljoradnika ukazanu srpskom narodu i zarobljenicima tokom Prvog svetskog rata, što će imati uticaja na kasnije držanje srpskog stanovništva prema bugarskoj emigraciji.

Pučem od 9. juna 1923. i dolaskom bugarskih emigranata u Kraljevinu SHS autor se bavi u prvom poglavlju pod naslovom „Devetojanski prevrat u Bugarskoj 1923. i pristizanje prvih političkih izbeglica u Srbiju“. Zbacivanjem zemljoradničke vlade Aleksandra Stambolijskog na vlast u Bugarskoj dolaze protivnici sporazuma sa Jugoslavijom, na čelu sa Aleksandrom Cankovim, čime počinje progon i terorisanje pristalica Bugarskog zemljoradničkog narodnog saveza (BZNS). To je izazvalo prebacivanje izvesnog broja ljudi u Kraljevinu SHS. Milenković ističe da je sačuvano „izuzetno malo podataka“ o dolasku izbeglica u Jugoslaviju, njihovom razmeštaju i delovanju. Međutim, ono što je sigurno jeste gostoprimstvo na koje su te izbeglice naišle kod srpskog stanovništva. Autor navodi da bi broj prebega bio još veći da su mogli da naslute kako bi bili dočekani i zaključuje da je javnost bila relativno dobro obavешtena o tome šta predstavljaju ljudi koji su preuzeli vlast u Bugarskoj, a ko su izbeglice. Nakon dolaska u Kraljevinu SHS, najveći broj zemljoradnika (autor pretpostavlja da ih je u ovom talasu stiglo oko stotinu) smešten je u Nišu i drugim pograničnim gradovima, dok su pojedine grupe razmeštene u Beogradu i Požarevcu.

Sledeće poglavlje bavi se septembarskim ustankom 1923. godine. Tokom prevrata juna meseca Bugarska komunistička partija (BKP) ostala je pasivna uz izgovor o nemešanju u sukob gradske i seoske buržoazije. Međutim, na podsticaj Kominterne, koja je smatrala da je BKP tada napravila „sudbonosnu grešku“, otpočela je sa pripremama za ustanak protiv Cankovljeve vlade. Prve oružane akcije započele su 13. septembra. Milenković iznosi podatke i o spremnosti emigracije u Jugoslaviji da se uključi u ustanak, kao i o umešanosti jugoslovenskih vlasti. Dalje opisuje dolazak novih grupa izbeglica nakon gušenja ustanka i zaključuje da do sada nije utvrđeno koliko je izbeglica ukupno prešlo u Jugoslaviju, jer su pojedinci prelazili granicu sve do 1941. godine. Iznosi, međutim,